

Slut fred med kapitalismen!

Det finns inget alternativ till kapitalismen som motor för ekonomin. Men kapitalismen måste tyglas, annars kan effekterna bli förfärande. Politiken måste sluta fred med kapitalismen — men freden skall slutas på demokratis villkor.

Hat och kärlek kan vara starka drivkrafter. Mitt förhållande till kapitalismen karaktäriseras av båda. Denna hatkärlek har sin grund i starka upplevelser under uppväxtåren. Min far, farbror och morbror föll alla offer för den industriella förnyelsens krav. De var alla företagare, alla framgångsrika, om man räknar i pengar, men samtidigt misslyckade om man ser till förmågan att överleva den dynamiska marknadsekonomins "omvandlingstryck". De dog alla en plötslig död knappt fyllda femtio och alla av sviterna från konkurrens klimatets förödande verkningar på mental och fysisk hälsa.

Kapitalismen är till sin karaktär hemlös och oansvarig. Den kan dock styras. Problemet är bara att den låter sig utnyttjas inte bara av demokratier utan också av upplysta despoter och fascistiska diktaturer. Den privatägda tyska storindustrin t ex hade knappast några svårigheter att anpassa sig till den tyska nationalsocialismens och Hitlers krav.

Men kapitalismen som ekonomiskt system är också ett instrument för kreativitetens materialisering och som sådant det effektivaste vi känner. Med hjälp av pengar från framgångsrika entreprenörer förverkligade morbror sina visioner om industriell tillverkning av damstrumpor i Sverige (Malmö strumpfabrik). Med hjälp av vinster från en närmast hantverksmässig tillverkning av natättika på Södermalm i Stockholm utvecklades under far och farbror en modern ivsmedelsindustri (Winborgs Fabriker).

IDÉDEBATT

AV
PER-MARTIN
MEYERSON

Per-Martin Meyerson är fil dr, anställd vid Industrins Utredningsinstitut, Stockholm

Förnya eller försvinna är den dynamiska marknadsekonomins obönhörliga villkor. Möjligheten att förverkliga sina idéer och ambitioner under former som liknar djungelns lagar kräver inte bara kreativa begåvningar. Det är fråga om en mycket speciell kompetens om vilken vi egentligen endast vet att den är knapp. Ytterst handlar det om att lösa ekonomiska problem och att fatta ekonomiska beslut under ofullständig information, dvs under en icke aktuariemässig kalkylerbar osäkerhet.

Liksom man inom det politiska systemet finner personer med en närmast oförklarlig förmåga att nå politiska resultat är det ekonomiska systemet beroende av människor med förmågan "att se mer och längre". Jag är därför benägen att i den framgångsrike statsmannen och lyckosamme entreprenören se ett slags konstnärsskap. Detta är för sin utveckling beroende av den miljö och de ramar inom vilka man måste arbeta.

Entreprenörer förekommer i varje sådan miljö. Kreativiteten och viljan till förnyelse hos dessa personer kan knappast stoppas, bara hämmas. Piskan och moroten är här som i marknadsekonomi i övrigt de primära drivkrafterna. När piskan blev för stark och morötterna så småningom allt mindre angelägna gav jag upp. Efter tjugo år "i fädrens spår" kunde jag notera samma pekuniära resultat men också samma mentala katastrof.

Finns det då inget annat mer skonsamt ekonomiskt system som mindre exploaterar människan? Efter snart tjugo års studerande och funderande har jag kommit till slutsatsen att det finns det inte. Alternativen är förskräckande, men vi kan tygla det vi har. Kapitalismen låter sig tyglas bara de ekonomiska insikterna och den politiska viljan finns.

Vid den andra industriella revolutionens inträde i mitten av förra seklet synes alla de tankeriktningar som bygger upp den intellek-

tuella grunden för "den råa kapitalismen" ha omsatts i praktiskt handlande; upplysningens rationalism, darwinismens survival-of-the-fittest, liberalismens laissez-faire och Galileis och Bacons på logiken uppbyggda vetenskapsteori. De härskandes vilja och möjlighet att acceptera detta paradigm och successivt bevilja den ekonomiska sektorn de nödvändiga frihetsgraderna måste betraktas som den avgörande faktorn bakom Västerlandets unika materiella förkovran.

Denna benägenhet kan också förklara varför utvecklingen kom att gå snabbare i de länder där denna frihet var större. Den politiska sektorn agerade alltmer i Adam Smith's anda. "Den osynliga handen" ställde allt till det allmännas bästa och statsmaktens uppgift i näringslivet kunde begränsas till att hindra företagens "konspirationer" i syfte att exploatera konsumenterna. Vi fick laissez-faire kapitalismen.

De senaste "ekonomiska undren", de asiatiska "tigrarna", och för den delen också Japans upphöjelse till ekonomisk stormakt kan ses som modernare varianter på samhällen där "den råa kapitalismen" tagits i makt-havarnas tjänst. Den ekonomiska politiken formas på företagsamhetens villkor av "upplysta despoter" eller som i Japan av politiker uppbackade av ett öfolk med sina rötter i en utveckling som underlättar förståelsen för nödvändigheten av ekonomisk styrka.

Kanske var laissez-faire kapitalismen ett nödvändigt utvecklingsskede i de västerländska ekonomierna. I varje fall gav den oss erfarenheter och insikter i kapitalismens både styrka och svagheter. De senare gav upphov till en allt starkare önskan hos många att finna ett annat mer skonsamt och mer rättvist allokeringssystem för knappa resurser. Skulle t ex marknadsmekanismerna kunna ersättas med beslut från centrala och kollektivt kontrollerade organ, dvs skulle en på politiska och administrativa beslut vilande planekonomi kunna ge en minst lika effektiv tillväxt i ekonomin och därtill en jämnare fördelning?

Mycken intellektuell möda har alltsedan

Vad är det som skapar en entreprenör?
Foto: John Wahlbärj

HUR FÅ FRAM DE MEST KOM- PETENTA FÖRETAGS- LEDARNA?

kapitalismens genombrott ägnats åt att konstruera en sådan lösning. Erfarenheterna från utvecklingen inom de tidigare kommunistländerna talar sitt tydliga språk. De kommunistiska regimernas misslyckanden brukar förklaras med deras oförmåga att hantera en allt mer komplicerad ekonomi. Två faktorer brukar anföras som förklaringar: deras oförmåga att hantera ett växande flöde av information och en jämfört med marknadsekonomierna mindre effektiv incitamentsstruktur.

Planekonomiernas *informationsproblem* är väl dokumenterade såväl teoretiskt som empiriskt. Förhoppningarna att genom olika simuleringsmodeller skapa mekanismer som närmar sig marknadens informationsbehandlingsteknik misslyckades.

Inte heller när det gäller *drivkrafterna i ekonomin* har man kunnat mäta sig med marknadsekonomierna. Aldrig så raffinerade bonus- och provisionssystem har inte kunnat ersätta det privata ägandet som incitament särskilt när det gäller innovativa verksamheter. Inte minst inom jordbruket har erfarenheten lärt att den kollektiva nyttan som incitament till förbättrad resursanvändning aldrig kan mäta sig med den individuella nyttan av en förbättrad avkastning på den egna jorden.

Företrädare för en mer socialistisk samhällsutveckling har hävdat att införandet av konkurrensmarknader med bibehållet statlig och kooperativt ägande av produktionsmedlen skulle lösa incitaments- och informationsproblemen. Man skulle alltså kunna behålla det socialistiska huvudkravet på icke privat ägande av kapital. Detta är också den föreställning som ligger bakom flera av de experiment och förslag som karaktäriserar den svenska ekonomin under efterkrigstiden.

Även om informations- och incitamentsproblemen skulle vara lösta med en sådan uppläggning finns det en annan omständighet som mer tydligt diskvalificerar varje regim som förbjuder privat ägande. Hur få fram de mest kompetenta ledarna i produktionen och hur bli av med de mindre kompetenta? För detta behövs "filtreringsmekanis-

mer". Detta gäller inte bara för företagsledare utan också för dem som utser företagsledningen.

Det handlar alltså om mekanismer för utvärdering av entreprenörskompetens. I en marknadsekonomi med till privatägda företag decentraliserade beslut fungerar konkurrensmarknader för kapital som urvalsmekanism för den grupp i samhället, som har den för effektiviteten i produktionen mest betydelsefulla uppgiften, att utse företagsledare, dvs att finna de mest kompetenta entreprenörerna. Detta "huvudmannaskap" för produktionen har knutits till ett kapitalägarande, vars avkastning i huvudsak bestäms av den egna innovativa förmågan eller förmågan att utse personer med sådan kompetens. Att denna avkastning till större delen tillfaller kapitalägaren är avgörande för marknadsekonomins effektivitetsgenskaper.

Den dominerande drivkraften i all entreprenörsverksamhet är alltså entreprenörens strävan att för egen räkning generera de resurser som möjliggör det kreativa förnyelsearbetet. Det är egentligen inte den personliga materiella välfärden som står i centrum, utan snarare den frihet som makten över resurser ger, när det gäller att förverkliga personliga intentioner. Studier i ekonomisk historia visar också att det är först när resultaten av förnyelseverksamheten i produktionen kunde privatiseras som den ekonomiska tillväxten i Västerlandet satte fart. Ett nödvändigt villkor för ett effektivt utnyttjande av entreprenörskompetensen är att denna privatisering av resultaten accepteras, dvs att de rådande spelreglerna i ekonomin inte hindrar sådan förmogenhetsbildning.

Rätten att disponera över produktionsmedlen och deras avkastning är inte bara det grundläggande incitamentet för en effektiv fördelning av resurser. Genom att dessa rättigheter kan säljas och köpas på en marknad, aktiemarknaden, tillhandahåller marknadsekonomi också mekanismer för omfördelning av entreprenörskompetens.

En av de viktigaste förklaringarna till socialistiska regimers svårigheter att forma effektiva strukturer i produktionen är att huvudmännen, ägarna, utses genom politiska pro-

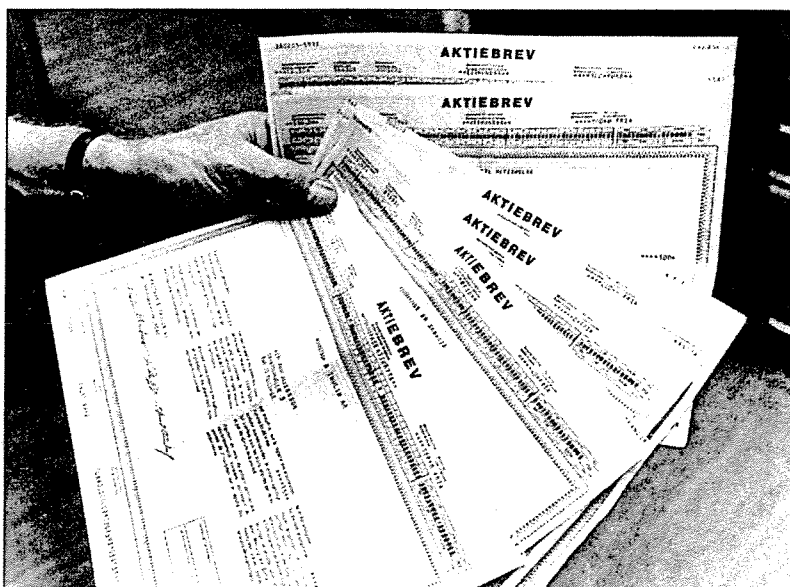
cesser och vanligen på politiska meriter. Den ekonomiska kompetensen blir därför inte avgörande.

Det är också genom den politiska processen som dessa huvudmäns fögderi utvärderas, inte på en marknad. Bristande kompetens när det gäller företagsledande och eller val av företagsledare får aldrig de omedelbara konsekvenserna i form av förmögenhetsminskningar som uppstår när privatägt kapital fördelas med hjälp av marknadsmekanismer. Felbedömningar göms i den politiska processen och något omedelbart ansvar utlöses inte på samma sätt som på marknaden. Mindre effektiva strukturer i produktionslivet blir härigenom bestående.

Endast genom att tillhandahålla tävlingsarenor utan hinder för deltagande av alla hågade och befordringar åt dem som vinner och med snabba avstöttnings mekanismer för dem som förlorar kan vi vara försäkrade om ett effektivt utnyttjande av sådan kompetens. I själva verket beror marknadsekonomins innovationsbenägenhet, viljan och förmågan till förnyelse, på ett avgörande sätt på effektiviteten i allokering av kompetens i allmänhet och av entreprenörskompetensen i synnerhet. Att detta nödvändiga men inte tillräckliga villkor för ekonomisk effektivitet inte kan uppfyllas i en socialistisk planhushållningsökonomi är säkert en av de mer avgörande förklaringarna till de kommunistiska öststatsekonomiernas sönderfall.

Kapitalismen är en mycket effektiv metod

Foto:

MAN
MÅSTE
SKAPA EKO-
NOMISKA
SPEL-
REGLER
SOM MED-
BORGARNA
GODTAR

---

att kanalisera enskilda människors kreativitet till aktiviteter som skapar välfärd. De senaste decenniernas utveckling i de länder som tagit kapitalismen i sin tjänst bär vittnesbörd om detta. Men den ställer vissa villkor. Medborgarna måste se konkurrensen som något positivt och de makthavande som sin uppgift att verka för dess upprätthållande. Vidare måste vinstintresset accepteras som ledstjärna i näringslivet, kompetensgradering får inte motverkas. Det kanske allra viktigaste är att den privata äganderätten måste accepteras. Den är inte instiftad av högre makter, den är helt enkelt en nödvändig förutsättning för effektiviteten i ekonomin.

"Upptäckten" av denna företagsamhetens ekologi, dvs spelreglernas betydelse för den ekonomiska utvecklingen, har belönats med 1993 års Nobelpris i ekonomi.

Av erfarenheten från olika tidpunkter och länder kan vi lära, att när näringslivet blomstrat och tillväxten varit hög, har dessa spelregler varit särskilt gynnsamma. Men också det omvända gäller. Om vi t ex ser den svenska modellen som ett fortlöpande

ekonomiskt-politiskt program i syfte att skapa ett välfärdssamhälle kan vi konstatera en trend, mot ett alltmer åsidosättande av dessa spelregler. Ekonomerna synes nu alltmer vara överens om att detta är en viktig förklaring till Sveriges relativt sämre tillväxt. Men varför har vi nu hamnat i denna situation?

Konkurrens och kompetensgradering kan göra människor frustrerade. Privatisering av vinster leder också till stora skillnader i fördelning av inkomster och inflytande. Politiker kan alltid göra sig populära hos viktiga väljargrupper genom att minska på "piskan" och se till att "morötterna" fördelas jämnare. Att detta gör kapitalismen mindre effektiv är uppenbart. Men gör det den också mer human?

I själva verket gäller det att hitta en balans mellan effektivitet och fördelning eller med *Eli F. Heckschers* formulering att åstadkomma en fördelning så jämn som den kan göra utan att skada de rikedomsbildande krafterna. I praktiken handlar det om att bestämma spelregler inom den ekonomiska sektorn som kan accepteras av medborgarna. Detta är politikens viktigaste uppgift. Medan i en kapitalistisk ekonomi marknadens roll är att tillhandahålla en arena för ekonomisk anpassning är politikens roll att underlätta och stabilisera denna anpassning. Givet dess experimentella karaktären hos såväl den offentliga som privata sektorn bör politik och regler utformas så att bästa möjliga ekonomiska utveckling uppnås.

Marknadskrafterna omfördelar från en verksamhet till en annan och utsätter därmed individer och företag för inkomst- och för mögenhetsförändringar; till förmån för en del och till nackdel för andra. Vissa grupper av ägare, företagsledare och anställda får sina arbeten försvinna, och sina tillgångar reducerade. Andra ser sina löner stiga och sina kapitalavkastningar öka över förväntningarna. Dessa asymmetrier och motsatta intressen är normala inslag i en marknadsekonomi. Kapitalägare, företagsledare och anställda måste alla frukta för sin existens i detta spel.

I denna omvandling av produktion, sysselsättning, investering, vinst och förlust är ingens utkomst säker. Vissa kapitalägare och entreprenörer vinner — ofta på bekostnad av andra som förlorar — när blomstrande verksamheter tar över resurser från stagnerande. Detta belönings- och bestraffningssystem stimulerar anpassningen genom att omfördela resurser inom marknadssystemet.

Men dessa anpassningar tar tid. Och det kan leda till skillnader mellan dem som vinner och dem som förlorar som politiskt inte kan accepteras. I tider av stark ekonomisk förändring bildas också ett socialt tryck som spiller över till det ekonomiska systemet.

Det politiska systemet måste här anvisa medel "utanför marknadssystemet" för att återställa återinträdet i marknadssystemet av dem som genom konkurrensen slagits ut; kapitalägare, företagsledare och anställda. Lämpliga regler och institutioner kan lindra de sociala kostnaderna för denna återföring genom att generera och återskapa sysselsättningsmöjligheter för utslagna produktionsfaktorer. Om en uppsättning institutioner och regler misslyckas i detta avseende kan en annan uppsättning konstrueras och prövas. Det handlar om att underlätta de utslagnas frivilliga återinträde i marknadsprocessen.

Konkurslagstiftningen gör detta för företagen. På arbetsmarknaden har särskilda privata och offentliga mekanismer konstruerats för att minska de sociala kostnaderna för ojämvikter på arbetsmarknaden: arbetslöshetsförsäkring, omskolning, offentliga arbeten osv.

Men motståndet mot förändringar kan vara starkt, konflikterna intensiva och hot kan uppstå. Att hålla dessa hot på nivåer som inte äventyrar den politiska stabiliteten är politikens mest fundamentala problem. Mekanismer för frivilligt politiskt deltagande spelar denna roll genom tillhandahållandet av politiska inflytelsevägar som kan balansera politisk makt.

Men dessa mekanismer leder till uppkomsten av offentliga institutioner med beslutanderätt över marknadsprocesserna. De föreskriver de nya regler som begränsar handlingsfriheten för individer och företag. Resurserna omfördelas i enlighet med jämlikhetsprinciper och politiskt starka gruppers särintressen i stället för i enlighet med marknadskrafternas effektivitetskriterier. Det finns klara risker för politikermislyckanden i denna hantering. Den senaste utvecklingen i Sverige bär vittnesbörd om detta.

Men erfarenheten har inte bara lärt oss att

en marknadsekonomi, med till privatägda företag decentraliserade produktionsbeslut, är oöverträffat effektiv när det gäller att skapa materiell välfärd. Den kan också i sina mer otyglade former skapa omänskliga samhällen och därmed äventyra den politiska stabiliteten. Utvecklingen i Latinamerika kan tjäna som exempel.

Upprätthållande av politisk stabilitet i ett demokratiskt samhälle med en i huvudsak kapitalistisk produktionsordning förutsätter fortlöpande försök att finna nya gränser mellan kraven på jämlikhet och kraven på ekonomisk effektivitet. Det går att förbättra dem men det går aldrig att lösa denna målkonflikt. Kapitalism och demokrati är som den amerikanske ekonomiprofessorn *Arthur M. Okun* konstaterar, en närmast otrolig blandning. "*Kanske är det också därför de behöver varandra — för att göra jämlikheten mer rationell och kapitalismen mer human*".

Kommunismen misslyckades med detta. Andra former av socialistiska system dvs utan privat äganderätt till produktionsmedlen måste också, av det skäl jag angivet, diskvalificeras. Kvar står kapitalismen. Den representativa demokratin har genom sina förtroendemän delegerat huvudmannskapet för produktionen till grupper med särskild kompetens.

Innehållet i denna delegering kan i demokratisk ordning förändras. Den demokratiska kapitalismen är för sina möjligheter inte bara beroende av kompetenta entreprenörer inom den ekonomiska sektorn utan också av insiktsfulla och flexibla politiker.

Denna nödvändiga allians mellan ekonomisk och politisk kompetens har enligt min mening sin svagaste länk i demokratin förmåga att leva upp till sitt ansvar. Men så länge fungerande alternativ saknas till den privatkapitalistiska produktionsordningen måste vi satsa på alliansen. Vi måste sluta fred med kapitalismen men på demokratins villkor. Erfarenheter från över två decennier i kapitalismens tjänst och från nästan lika länge på barrikaderna för dess försvar har lett mig till denna slutsats.

I EN DEMOKRATI MED KAPITALISTISK PRODUKTION MÅSTE MAN HELA TIDEN SÖKA GRÄNSEN MELLAN JÄMLIKHET OCH EFFEKTIVITET.